

ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΣΤΗΛΕΣ ΤΗΣ ΑΙΑΝΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ*

Η μελέτη των μνημείων που προέρχονται από περιοχές που δεν έχουν ερευνηθεί συστηματικά, όπως είναι η Δυτική Μακεδονία, παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, εφόσον δεν υπάρχουν σύνολα ευρημάτων ασφαλώς χρονολογημένα, που θα αποτελούσαν τη βάση για τη μελέτη του πλούσιου υλικού των τοπικών συλλογών, που δημιουργήθηκαν από παλιότερες και πρόσφατες παραδόσεις και περισυλλογές.

Και για να περιοριστούμε στα γλυπτά μνημεία και συγκεκριμένα στις επιτύμβιες στήλες της Αϊανής, που αποτελούν το θέμα της ανακοίνωσης αυτής, θα πρέπει να επισημάνουμε τα εξής: Προέρχονται από ένα στενό γεωγραφικά χώρο, που εντοπίζεται στη σημερινή θέση της κοινότητας Αϊανής Κοζάνης και στην αγροτική περιοχή της. Έχουν βρεθεί σχεδόν όλα σε δεύτερη χρήση, εντοιχισμένα σε βυζαντινούς ναούς, στο παλιό Δημοτικό Σχολείο και σε σπίτια της κοινότητας. Ωστόσο, θεωρείται βέβαιη η προέλευσή τους από δύο κυρίως θέσεις: από τη θέση «Μεγάλη Ράχη», όπου ανασκάπτεται εδώ και πέντε χρόνια ο κλασικός και ελληνοιστικός οικισμός, στο γύρω χώρο του οποίου έχουν ερευνηθεί συστάδες τάφων ίδιας περιόδου, και από τη θέση «Ράχη Τσίικα», όπου έχει εντοπιστεί ο ρωμαϊκός οικισμός και τα αντίστοιχα νεκροταφεία.

Οι στήλες που θα παρουσιαστούν φυλάσσονται στην Αρχαιολογική Συλλογή Αϊανής, εκτός από την πρώτη.

Πρόκειται για μια στήλη του 4ου π.Χ. αι. που βρέθηκε από τον L. Heuzey το 1868, στο ναό του Αγ. Αθανασίου Αϊανής και μεταφέρθηκε στο Λούβρο, όπου και φυλάσσεται¹. Ο H. Biesantz² τη μελετά με τα θεσσαλικά ανάγλυφα, την αποδίδει όμως, όπως και οι μετέπειτα μελετητές της³, σε ντόπιο εργαστήριο, για λόγους

* Ευχαριστώ θερμά την έφορο της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου, για την άδεια της δημοσίευσης των στηλών. Την κ. Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, επίκουρο καθηγήτρια του Αρχαιολογικού Τομέα του Α.Π.Θ., ευχαριστώ ιδιαίτερα για τις χρήσιμες υποδείξεις σε όλη τη διάρκεια της μελέτης του υλικού, καθώς και την επιμελήτρια Αρχαιοτήτων κ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη. Ευχαριστώ επίσης το φωτογράφο κ. Μ. Στεφανίδη, ο οποίος έκανε τις με αριθμό 3, 7, 9, 10, 11 φωτογραφίες. Οι υπόλοιπες προέρχονται από το αρχείο της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

1. Κ. Σιαμπανόπουλος, *Αϊανή* (1974) 63. Μακεδονία, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού (1982) 82, εικ. 48. Φίλιππος Βασιλεύς Μακεδόνων (1980) 17, εικ. 3.

2. H. Biesantz, *Die Thessalischen Grabreliefs* (1965) 27, 56, πίν. 23, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία.

3. Χ. Σακατσόγλου-Παλιαδέλη, Τα επιτάφια μνημεία από τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας (1984) 95.

στιλιστικούς⁴. Η στήλη εικονίζει οικιαγενειακή σκηνή. Το θέμα, κοινό στο αττικό επιτύμβιο θεματολόγιο του 4ου π.Χ. αι., αποδίδεται με ξηρότητα και γραμμικότητα και οι πλαστικοί όγκοι έχουν εξαφανιστεί. Χαρακτηριστική είναι η ενδυμασία της καθιστής μορφής, που φορά χιτώνα και χλαμίδα και στο κεφάλι την καυσία.

Οι στήλες που ακολουθούν μπορούν να χρονολογηθούν στο 2ο-1ο π.Χ. αι., με ενισχυτικό στοιχείο της χρονολόγησης αυτής τις επιγραφές τους⁵.

Στήλη, αρ. κατ. 10 (Εικ. 1).

Βρέθηκε από τον L. Heuzey, εντοιχισμένη στην Αγία Τράπεζα του ναού του Αγ. Ιωάννη Προδρόμου, στο δάπεδο του οποίου παρέμεινε μέχρι το 1960, οπότε και μεταφέρθηκε από τον Κ. Σιαμπανόπουλο⁶ στην Αρχαιολογική Συλλογή Αιανής. Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,62 μ., πλάτος 0,45 μ., πάχος 0,11 μ. Υλικό: λευκό έως γκριζόλευκο λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Σώζει το κάτω μέρος της ανάγλυφης παράστασης και το μεγαλύτερο μέρος του ψηλού κάτω τμήματος του κορμού, με ελαφρές αποκρούσεις στους κροτάφους και στην πίσω πλευρά της. Το ανάγλυφο πλαισιώνεται από κάθετες ταινίες, πλάτους 0,04 μ. και από τον κανόνα, κάτω απ' τον οποίο αναγράφεται το εξάστιχο επίγραμμα. Το κατώτερο τμήμα του κορμού είναι χοντροδουλεμένο, πιθανόν γιατί στερεωνόταν σε κάποια βάση. Η παράσταση εικονίζει από αριστερά, μια καθιστή σε δίφρο γυναικεία μορφή, που πατά σε υποπόδιο. Σώζεται απ' το ύψος των γονάτων και κάτω και φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο. Μπροστά της, αρκετά κοντά και σε δεύτερο επίπεδο, μια όρθια παιδίσκη, που σώζεται απ' τη μέση των μηρών και κάτω και δεξιά, το κάτω τμήμα ενός κυκλικού βωμού. Η πτύχωση των ενδυμάτων της καθιστής μορφής, αποδίδεται με λίγες χοντρές πτυχές, που αναλύονται στη συνέχεια σε άλλες λεπτότερες, για να απολήξουν σε μια ενιαία καμπύλη παρυφή. Παρόμοια, και ακολουθώντας τη στάση του σώματος, αποδίδεται και η πτύχωση του ενδύματος της παιδίσκης.

Το επίγραμμα⁷ που μας πληροφορεί για την ταυτότητα της νεκρής αναφέρει: *Ἀδίστας Μενέδημος ἔην πόσις ἤροσε δ' αὐτὰν | Βούτιχος Ἀιανὴ κτύπε καταφθι- μέγαν | τίκτε δ' ἐνὶ κλ[άρ]οις Κερκείνιον ἔγ δὲ Φιλίππου | υἱοῦ τῶν ὀσίων ἀντίσεν κτερέων. | Τοίγαρ Κρηταίει Ῥαδάμανθι τοῦτο παρ' Ἀΐδα || εἶπεν, ὅτ' ὠδεῖνων παιδὸς ἔχει χάριτας.*

Το έργο, παρ' όλη την αποσπασματικότητά του, χαρακτηρίζεται από λιτότητα, ηρεμία και καθαρότητα στους πλαστικούς όγκους, έτσι ώστε να δημιουρ-

4. Για τους ίδιους λόγους και στο ίδιο εργαστήρι αποδίδεται και μια δεύτερη στήλη, χαμένη σήμερα. Βλ. H. Biesantz, ό.π. 28, x 57, πίν. 22.

5. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές της Ἄνω Μακεδονίας* (1985) Τόμος Α, αρ. 47, 41, 42, 43, 56.

6. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π. 61.

7. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. 58, αρ. 47, πίν. 15, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία και όπου ο Μενέδημος της επιγραφής της στήλης μπορεί πιθανόν να σχετιστεί με το γνωστό ιστορικό πρόσωπο, που έπαιξε κάποιο ρόλο στον εμφύλιο πόλεμο Καίσαρα-Πομπήιου. (Βλ. Κανατσούλης, *Μακεδονική προσωπογραφία*, 83, αρ. 915).

γούνται κάθετες, παράλληλες μεταξύ τους κι απομονωμένες μορφές. Η στήλη μπορεί να συμπληρωθεί πιθανότατα με αετωματική επίστεψη⁸.

Η σύνθεση καθιστής γυναικείας μορφής και όρθιας δούλης με πυξίδα, κοινότατη στα ελληνιστικά χρόνια, επαναλαμβάνεται σε πολλά μνημεία της Άνω Μακεδονίας. Θα αναφέρουμε ένα μόνο ανάγλυφο⁹ (Εικ. 2), που θεματικά βρίσκεται αρκετά κοντά στη στήλη της Αιανής. Βρέθηκε στο λόφο του Αγ. Ελευθερίου Κοζάνης, είναι όμως αρκετά μικρότερη σε διαστάσεις (0,20×0,24×0,33 μ.) και αποδίδει τελείως γραμμικά την πτύχωση των ενδυμάτων.

Τμήμα όμοιας σύνθεσης¹⁰ αποτελεί και το θραύσμα, με αρ. κατ. 25 (Εικ. 3) που βρέθηκε εντοιχισμένο σε νεότερο κτίσμα της κοινότητας Αιανής. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,18 μ., πλάτος 0,11 μ., πάχος 0,037 μ. Υλικό: λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο. Δε σώζει πέρατα σε καμιά πλευρά. Από την ανάγλυφη παράσταση σώζεται τμήμα παιδίσκης, από τη μέση μέχρι τους ώμους, προς τα αριστερά, που κρατά πυξίδα. Πρότυπο ανάγλυφο, με βαθειά χάραξη για τα γενικά, γωνιώδη και καθαρά περιγράμματα και με αβαθή για τις λεπτομέρειες.

Οι στήλες αυτές¹¹, χωρίς να μπορούν να αποδοθούν στον ίδιο τεχνίτη, ούτε και στο ίδιο εργαστήριο, παρουσιάζουν, παρά τις διαφορές τους, μερικά κοινά στοιχεία, που βεβαιώνουν την ύπαρξη κοινών προτύπων και συγχρόνως αποκαλύπτουν τις προτιμήσεις των τοπικών καλλιτεχνών για ορισμένους τύπους, κοινούς πια στην ελληνιστική περίοδο.

Στήλη, αρ. κατ. 4¹² (Εικ. 4).

Βρέθηκε το 1962 εντοιχισμένη σε νεότερο κτίσμα της κοινότητας Αιανής. Είναι συγκολλημένη από δύο κομμάτια, σπασμένα κατά τον άξονα του ύψους, και οι σωζόμενες διαστάσεις της είναι: ύψος 0,37 μ., πλάτος 0,40 μ., πάχος 0,11 μ. Υλικό: λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Σώζει τμήμα της ανάγλυφης παράστασης, που βρίσκεται μέσα σε ορθογώνιο βάθυσμα-πίνακα¹³, την αρκετά αποκρουσμένη επίστεψη με εγγεγραμμένο αέτωμα

8. Η επίστεψη αυτή υπαγορεύεται από την εποχή στην οποία χρονολογείται η στήλη και από τη σύγκριση με άλλες επιτύμβιες στήλες της Αιανής, που σώζουν την επίστεψή τους. Δεν αποκλείεται όμως και κάποιος άλλος τύπος, λόγω του ύψους της στήλης, κατά το πρότυπο άλλων στηλών, όπως αυτή της Βέροιας. Βλ. Γ. Τουράτσογλου, Πατερίνος Αντιγόνου ήρωος, Κέρνος, 1972, 153, πίν. 44, εικ. 1).

9. Βρίσκεται στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης με αρ. κατ. 178. Βλ. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. 57, αρ. 46, πίν. 16.

10. Η ποιότης του μαρμάρου του θραύσματος αυτού, όπως και η απόδοση της ανάγλυφης μορφής, είναι όμοια με τις στήλες αρ. κατ. 10, της οποίας πιθανόν αποτελεί τμήμα. Για την ταύτιση αυτή δε βοηθούν δυστυχώς τα πέρατα του κομματιού, γιατί δε σώζουν ούτε το αρχικό πάχος του αναγλύφου, ούτε κάποια επιφάνεια που να μπορεί να κολλήσει με το αρ. κατ. 10.

11. Πρόκειται για τις στήλες που προαναφέρθηκαν (αρ. κατ. 10 και 148) καθώς και για τις άλλες της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης, που χρησιμοποιούν αυτόν τον τύπο-δάνειο της καθιστής προς τα αριστερά ή προς τα δεξιά γυναικείας μορφής.

12. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π. 105, εικ. 47.

13. Σ. Χαριτωνίδης, Μνημειακή διαμόρφωση των επιγραφών (1956) 63. Ελ. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Επιτάφια στήλη από τον Κολινδρό Πιερίας, Μακεδονικά 24, 1984, 156.

και το τμήμα του κορμού μεταξύ τους, όπου αναγράφεται η επιγραφή¹⁴ με το όνομα της νεκρής: *Φειδίστη | Ἀντιγόνου | ἠρωϊσση ναc*. Η παράσταση εικονίζει την αφηρωισμένη νεκρή (σώζεται μέχρι την αρχή των μηρών, με πολύ αποκρουσμένο το κεφάλι της) που, ακολουθούμενη από τη δούλη της (σώζεται μέχρι τους ώμους, πολύ αποκρουσμένη κι έχει μαζεμένα τα μαλλιά της σε ψηλό κότσο), πλησιάζει σε τετράγωνο βωμό, πίσω από τον οποίο υπάρχει ανδρικό άγαλμα, του οποίου σώζεται μόνο το κεφάλι. Η γυναικεία μορφή εικονίζεται σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά κι έχει καλυμμένο το σώμα της με ιμάτιο, αφήνοντας ακάλυπτο μόνο το αριστερό χέρι, με το οποίο το συγκρατεί. Σε στάση τριών τετάρτων, αλλά προς τα αριστερά, εικονίζεται και το κεφάλι του αγάλματος, που έχει κοντή κόμη διαμορφωμένη σε μάζα που περιβάλλει το πρόσωπο με τα λεπτά και σοβαρά χαρακτηριστικά του. Οι μορφές είναι άκαμπτες, αγαλματικές και απομονωμένες μεταξύ τους. Η πτύχωση ξηρή και σχηματική, βρίσκεται αρκετά μακριά απ' τις κινημένες και πλούσιες φόρμες της πρώιμης ελληνιστικής εποχής. Τα χαρακτηριστικά αυτά, η επιγραφή, καθώς και η αρχιτεκτονική μορφή της στήλης — παράσταση σε πίνακα και εγγεγραμμένο αέτωμα με ανάγλυφη φιάλη στο κέντρο του¹⁵— οδηγούν σε μια γενική χρονολόγηση μέσα στο 2ο-1ο π.Χ. αι.

Το θέμα του αφηρωισμού των νεκρών, που έχει τις ρίζες του στις ανατολικές ελληνικές περιοχές¹⁶, έχει διαδοθεί αρκετά και στην Ἄνω Μακεδονία, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από το πλήθος των γνωστών μνημείων. Αυτή η ευρεία διάδοση των σκηνών αφηρωισμού δε σημαίνει βέβαια περιορισμένο κύκλο θεμάτων και αρχιτεκτονικών τύπων, όπως θα φανεί απ' τα επόμενα μνημεία, που τοποθετούνται χρονικά στην υστεροελληνιστική περίοδο.

Στήλη, αρ. κατ. 190 (Εικ. 5).

Βρέθηκε γύρω στα 1980, στην αγροτική περιοχή της Αιανής και παραδόθηκε στην Αρχαιολογική Συλλογή. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,8 μ., πλάτος 0,11 μ., πάχος 0,065 μ. Υλικό: λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο, που στην επιφάνειά του φέρει έντονα ίχνη καύσης. Σώζεται το πάνω δεξιό τμήμα με μικρό μέρος του κορμού και το μεγαλύτερο τμήμα του εγγεγραμμένου αετώματος, ελαφρώς αποκρουσμένο στο δεξί πλάγιο ακρωτήριο. Πρόστυπα αποδομένο αέτωμα, αρκετά ατροφικό σε σχέση με τα κυκλικά ακρωτήρια που εξαίρονται και τείνουν να ενωθούν μεταξύ τους με πλαστική ταινία. Στο κέντρο του αετώματος, διακόσμηση με ανάγλυφο τετράφυλλο ρόδακα¹⁸ και στο σωζόμενο τμήμα του κορμού, μέρος επιγραφής¹⁹: ... *Ἡγησάνδρα | ... άνδρου* (Κασσάνδρου).

14. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. 56, αρ. 41, πίν. 13.

15. Σ. Χαριτωνίδης, ό.π. 61.

16. E. Pfühl - H. Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs* (1977) I, 47.

17. Σ' αυτή τη χρονολόγηση οδηγούν τα αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά στοιχεία των στηλών, καθώς και οι επιγραφές τους.

18. Σ. Χαριτωνίδης, ό.π. 61-62.

19. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. 55 αρ. 42, πίν. 13.

Στήλη, αρ. κατ. 260 (Εικ. 6).

Σώζεται σε δύο κομμάτια, που βρέθηκαν το 1979 και το 1982, στη θέση «Μεγάλη Ράχη» Αιανής και παραδόθηκαν στην Αρχαιολογική Συλλογή. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,47 μ., πλάτος 0,28 μ., πάχος 0,103 μ. Υλικό: λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο. Λείπει το πάνω δεξιό τμήμα της και το κάτω. Κορμός ορθογώνιος με μείωση, που φέρει συμφυή επίστεψη με ταινία και ιωνικό κυμμάτιο. Κάτω απ' την επίστεψη, επιγραφή²⁰ με το όνομα και το γένος του νεκρού: ΠΑΙΚ/[ρα?] | Ἀντιγ[ο]υ | Πιασίδου.

Από την εγχάρακτη διακόσμηση σώζεται ο ένας από τους δύο τροχούς της επίστεψης και τμήμα της φυτικής διακόσμησης του κορμού.

Στήλη, αρ. κατ. 3031 (αδημοσίευτη) (Εικ. 7).

Σώζεται σε δύο κομμάτια και είναι η μόνη που δεν είναι κατασκευασμένη από μάρμαρο, αλλά από μια μαλακή πηλόπλακα της περιοχής. Βρέθηκε το 1986 στο χώρο των μνημειακών τάφων της Αιανής. Διαστάσεις: ύψος 0,73 μ., πλάτος 0,28-0,31 μ., πάχος 0,043 μ.

Κορμός ορθογώνιος με μείωση και επίστεψη με εγγεγραμμένο, ατροφικό αέτωμα, που αποδίδεται με διπλή χάραξη και στο κέντρο του φέρει εγχάρακτο διακοσμητικό κύκλο-φιάλη(;). Τα κυκλικά πλάγια ακρωτήρια εγγράφονται σε γωνιώδες προεξέχον τμήμα, ενώ κεντρικό ακρωτήριο δεν υπάρχει, παρά μόνο η καμπύλη παρυφή του αετώματος. Κάτω απ' το οριζόντιο γείσο υπάρχει επιγραφή με το όνομα του νεκρού: Νίκανδρος | Νικάδου. Από τη γραπτή και εγχάρακτη διακόσμηση του κορμού, σώζεται μόνο ένας εγχάρακτος φιόγκος-ταινία με τις απολήξεις της²¹ και η εγχάρακτη οριοθέτηση της διακόσμησης αυτής, που δημιουργεί μια τελείως άτεχνη κάθετη πλαισίωση, πλάτους 0,01-0,06 μ. και κανόνα ύψους 0,08 μ.

Ένα άλλο θέμα με ευρεία διάδοση, είναι αυτό που παριστάνει όρθιες ανδρικές ή γυναικείες μορφές, σε κατενώπιον στάση. Στηρίζονται στο ένα τους πόδι, φέρνοντας το άλλο, λυγισμένο ελαφρά, στο πλάι. Έχουν το αριστερό τους χέρι κατά μήκος του σώματος, ενώ το δεξί το φέρουν λυγισμένο μπρος στο στήθος. Οι γυναικείες μορφές, ντυμένες με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο αποδίδουν τον τύπο της «Μικρής» ή της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας»²², που έχει παγιωθεί στις ελληνικές ανατολικές περιοχές, κατά την ελληνιστική περίοδο. Στις ίδιες περιοχές και στην ίδια χρονική περίοδο, παγιώνονται για την απόδοση της ανδρικής μορφής αγαλματικοί τύποι, που έχουν τα πρότυπά τους σε έργα της μεγάλης πλαστικής του 4ου π.Χ. αι.²³. Αυτούς τους εικονογραφικούς τύπους αποδίδουν τα επόμενα

20. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. 55 αρ. 43, πίν. 14.

21. Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, ό.π. 191, πίν. 50, 51.

22. V. Sokolovska, Copies de la grande et de la petite Herculanaise en Macedonia, BCH 102, 1978, I Études, 77-83.

23. E. Pfühl - H. Möbius, ό.π. I, 61. M. Alexandrescu-Vianu, Stèles funéraires de la Macédoine romaine, Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, XIX, 1975, 185.

ανάγλυφα, που σώζονται αποσπασματικά.

Μια σαφή εικόνα μας δίνει ένα σχεδόν ακέραιο ανάγλυφο²⁴ (Εικ. 8) απ' το Βελβεντό Κοζάνης, που εικονίζει μια γυναικεία μορφή στον τύπο της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας», πλάι σε μια ανδρική, ντυμένη με χιτώνα και μια παιδική.

Ανδρική και γυναικεία μορφή, που σώζονται απ' το ύψος των ώμων τους και κάτω, εικονίζονται στο ανάγλυφο αρ. κατ. 3, της Αρχαιολογικής Συλλογής Αιανής²⁵ (Εικ. 9). Βρέθηκε εντοιχισμένο στο παλιό Δημοτικό Σχολείο. Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,60 μ., πλάτος 0,43 μ., πάχος 0,12 μ. Υλικό: λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο. Οι μορφές, σε έξεργο ανάγλυφο, βρίσκονται σε ορθογώνιο βάθυσμα, (με τονισμένο τον άξονα του ύψους), που δημιουργείται απ' την πλατειά κάθετη πλασιώση και το σχετικά ψηλό κανόνα (σωζόμενο ύψος 0,108 μ.). Είναι ντυμένες όμοια, με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο και η ταύτιση του φύλου τους γίνεται με βάση τη διαφορά α) στις διαστάσεις τους (η αριστερή λεπτότερη και χαμηλότερη) και β) στη στάση τους (η αριστερή στηρίζεται στο αριστερό της πόδι και η δεξιά στο δεξί) και συνεπώς και στη διάταξη των πτυχών των ενδυμάτων. Έτσι, έχουμε αριστερά τη γυναικεία μορφή και δεξιά την ανδρική. Συγχρόνως, οι πολλές και χοντρές πτυχές, που δε δένονται οργανικά με το σώμα, δημιουργώντας βαρείες και ασταθείς μορφές, προδίνουν τις μέτριες ικανότητες του τεχνίτη.

Το ίδιο θέμα φαίνεται να επαναλαμβάνεται και στα δύο επόμενα ανάγλυφα που σώζονται αποσπασματικά και με έντονα ίχνη δεύτερης χρήσης, κατά την οποία αποκόπηκε η μορφή που βρισκόταν αριστερά, και διαμορφώθηκε ανάλογα το υπόλοιπο τμήμα του αναγλύφου²⁶.

Πρόκειται για τα ανάγλυφα με αρ. κατ. 2 και 15, της Αρχ. Συλλογής Αιανής.

Τμήμα στήλης, αρ. κατ. 2²⁷ (Εικ. 10).

Βρέθηκε το 1968 εντοιχισμένη στο ναό της Αγ. Αναστασίας Αιανής. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,59 μ., πλάτος 0,42 μ., πάχος 0,12 μ. Υλικό: πολύ λεπτόκοκκο, λευκό μάρμαρο. Απ' την ανάγλυφη παράσταση σώζεται μια όρθια, κατενώπιον μορφή, απ' το ύψος του αριστερού της ώμου και κάτω, στηριγμένη στο αριστερό της πόδι. Το έξεργο ανάγλυφο, η πλαστικότητα και η σχηματικά αποδομένη πτύχωση, που δένεται οργανικά με το σώμα, χαρακτηρίζουν το ανάγλυφο.

Θραύσμα στήλης, αρ. κατ. 15²⁸ (Εικ. 11).

Βρέθηκε εντοιχισμένο στο παλιό Δημοτικό Σχολείο Αιανής. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,21 μ., πλάτος 0,37 μ., πάχος 0,082 μ. Υλικό: λευκό, λεπτό-

24. Βρίσκεται στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης, με αρ. κατ. 89. Βλ. ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, 216, πίν. 257α.

25. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π. 111, εικ. 57, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία. ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, 216. ΠΑΕ 1912, 239. ΑΔ 23, 1968, Χρονικά Β₂, 349, πίν. 294.

26. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγούν οι τεχνικές λεπτομέρειες των αναγλύφων, καθώς και τα ελάχιστα εναπομείναντα ίχνη των ενδυμάτων των απολαξυμένων μορφών.

27. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π. 167, εικ. 124α.

28. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π. 109, εικ. 53. ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, 216, πίν. 257ε.

κοκκο μάρμαρο. Σώζεται τμήμα του ψηλού κάτω τμήματος του κορμού και πάνω του ίχνη του δεξιού κάθετου πλαισίου, τα άκρα πόδια μιας όρθιας μορφής στηριγμένης στο αριστερό της πόδι και ένα πολύ μικρό μέρος της απόληξης κάποιων πτυχών ενδύματος, αριστερά. Συμπληρώνοντας την παράσταση, με βάση τα σωζόμενα στοιχεία, αποκαθιστούμε αριστερά μια γυναικεία (πιθανόν) μορφή, ντυμένη με ποδήρη χιτώνα και δεξιά μια ανδρική με κοντότερο ένδυμα. Παρόλη την αποσπασματικότητα του αναγλύφου, είναι φανερή η έμφαση στη λεπτομέρεια και στην πλαστικότητα.

Η απεικόνιση όρθιων, κατενώπιον μορφών, φαίνεται αρκετά συνηθισμένη και στην επαρχία Εορδαίας, απ' όπου προέρχονται τα ανάγλυφα με τους αρ. κατ. 154 (α, β) (Εικ. 12) και 898, της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης²⁹ (Εικ. 13).

Η χρονολόγηση των αναγλύφων αυτών είναι αρκετά δύσκολη, λόγω της μακρόχρονης χρήσης του τύπου, της έλλειψης επιγραφών και της αποσπασματικής τους κατάστασης. Μια γενική χρονολόγηση στα ρωμαϊκά χρόνια (2ος-3ος αι. μ.Χ.) φαίνεται πιθανή.

Τέλος, θα αναφέρουμε μία ακόμα στήλη (Εικ. 14) που σώζει τα κεφάλια δύο μορφών, από τις τρεις που υπήρχαν αρχικά³⁰ και, εφόσον εικονίζει όρθιες κατενώπιον μορφές, μπορεί να θεωρηθεί πως ανήκει στον προηγούμενο εικονογραφικό τύπο. Βρέθηκε το 1963, στη θέση «Ράχη Κομμένοι» Αιανής (αρ. κατ. 8). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,24 μ., πλάτος 0,41 μ., πάχος 0,105 μ. Υλικό: λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζει τμήμα του κορμού, την αρχή της αριστερής κάθετης πλαισίωσης και το μεγαλύτερο τμήμα της τριγωνικής επίστεψης.

Από την παράσταση σώζεται αριστερά το κεφάλι μιας γυναικείας μορφής (ελαφρώς αποκρουσμένο), ωοειδές, με αμυγδαλωτά μάτια, λεπτά χείλη και κόμμωση που χωρίζεται στη μέση και ελαφρώς κυματιστή κατευθύνεται προς τα πίσω. Δίπλα της, σώζεται το κεφάλι μιας ανδρικής μορφής (πολύ αποκρουσμένο). Έχει κοντή κόμη, διαμορφωμένη σε μικρούς κυκλικούς πλαστικούς βοστρύχους σε δύο σειρές, που περιβάλλει το ωοειδές πρόσωπο, αφήνοντας ακάλυπτα τα αυτιά. Φορά ταινία, διακοσμημένη με εγχάρκτη τεθλασμένη γραμμή. Το ανάγλυφο φέρει επιγραφή στην επίστεψη και στο έδαφος του αναγλύφου, δεξιά³².

Αέτωμα: Δημοκράτεια | έαυτήν και τόν άνδρα | Κάστορα ήρωα νασ και τὰ τρέκνα | [ρα?]ωτα, Προκοπήν, Άγαθοκλέα [α και], έδαφος αναγλύφου: Δημο|κρά-|την. Η επιγραφή και τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά χρονολογούν τη στήλη στα τέλη του 2ου μ.Χ. αι.

29. Βλ. για τα αρ. κατ. 154 α, β (καταγράφηκαν ως συνανήκοντα): ΑΔ 23, 1968, Χρον. Β₂, 350, πίν. 296 α, β. Για το αρ. κατ. 898 βλ. ΑΔ 29, 1973/74, Χρονικά, 725, πίν. 523 β.

30. Την ύπαρξη τρίτης μορφής υπαγορεύουν οι διαστάσεις του αναγλύφου, που συμπληρωμένες δημιουργούν τον απαιτούμενο χώρο για τη συμπλήρωσή αυτή. Την ίδια συμπλήρωση προτείνουν και οι Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. αρ. 66. Στοιχεία που να δείχνουν πως εικονίζονταν όλα τα πρόσωπα που αναφέρονται στην επιγραφή, δεν υπάρχουν.

31. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π. 172, εικ. 128. Του ίδιου, Γνωριμία με το Ν. Κοζάνης (1970) 357. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, 354.

32. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. 66, αρ. 56, πίν. 21.

Οι στήλες μ' αυτό το θέμα, παρουσιάζουν στην περιοχή της Ελιμείας και Εορδαίας μια κοινή αρχιτεκτονική μορφή: είναι ορθογώνιες, με τονισμένο τον άξονα του ύψους, έχουν σχετικά ψηλό το κάτω τμήμα του κορμού, όπου πατούν οι μορφές, φέρουν πλατειά κάθετη πλαισίωση, που ενώνεται με το έδαφος του αναγλύφου με κοίλη ή υπογωνιώδη μετάβαση και επιστέφονται με τριγωνική επίστεψη ή εγγεγραμμένο αέτωμα.

Συμπερασματικά:

Οι στήλες που αναφέρθηκαν, αλλά και το σύνολο των μέχρι τώρα γνωστών γλυπτών έργων της Ελιμείας, αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα μιας μεγάλης γλυπτικής παραγωγής στα υστεροελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Η υπόθεση της ύπαρξης τοπικών εργαστηρίων, που δέχονται επιδράσεις απ' τα μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα της Αττικής και της Ιωνίας επιβεβαιώνεται:

α) απ' το υλικό: Στην ολότητά τους τα ανάγλυφα της Αιανής, αλλά και το μεγαλύτερο ποσοστό των γλυπτών της Αρχαιολογική Συλλογής Κοζάνης, είναι κατασκευασμένα από ντόπιο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Το χρώμα του ποικίλλει από χιονόλευκο έως γκριζόλευκο και η προέλευσή του από τις γύρω μαρμαροφόρες περιοχές είναι βέβαιη³³, κυρίως όμως απ' τα λατομεία Τρανοβάλτου. Η ποιότητα του μαρμάρου των λατομείων αυτών αποδείχτηκε με αναλύσεις του ΙΓΜΕ, εφάμιλλη του Πεντελικού³⁴.

β) απ' τις επιγραφικές μαρτυρίες τεχνιτών³⁵. Από το χώρο της Άνω Μακεδονίας αναφέρονται συνολικά επώνυμα έξι τεχνίτες. Περιοριζόμαστε στην αναφορά του αναγλύφου του Πλούτωνα (βλ. σημ. 35α, Εικ. 16), που βρήκε ο L. Heuzey στην εκκλησία του Αγ. Αθανασίου Αιανής και σώζει πάνω αριστερά στον κορμό ένα τμήμα του ονόματος του τεχνίτη: ---ιος | ---ίνιος | ---ος | [έποιη]σε, και σ' ένα ανάγλυφο της κοντινής κοινότητας Άνω Κώμης (βλ. σημ. 35β, Εικ. 15), όπου το σωζόμενο όνομα του τεχνίτη ---στων, συμπληρώνεται απ' τους μελετητές των επιγραφών της Άνω Μακεδονίας, ως Αρίστων, με βάση ένα ανάγλυφο της Σπηλιάς Εορδαίας, (βλ. σημ. 35γ, Εικ. 17), όπου το όνομα του τεχνίτη σώζεται ολόκληρο: Άρίστων έποιεί.

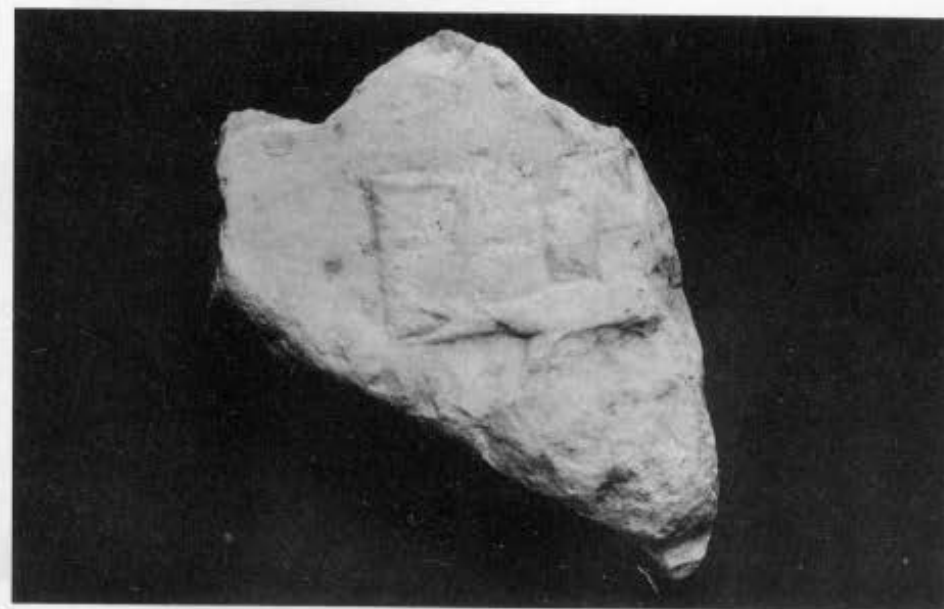
Έδεσσα,
Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων

Αρετή Χονδρογιάννη-Μετόκη

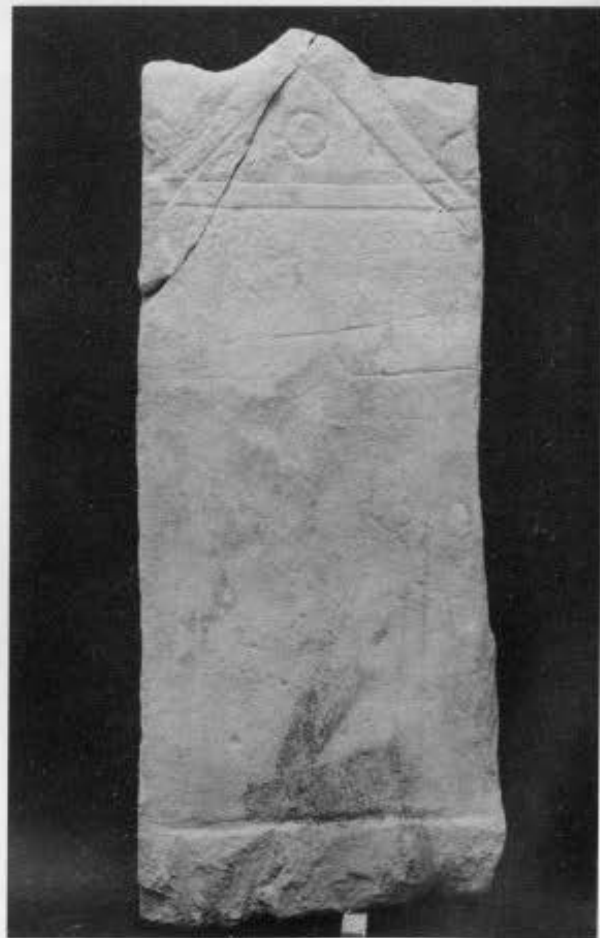
33. Ευχαριστώ το ΙΓΜΕ Κοζάνης για την συνεργασία του, και κυρίως το γεωλόγο κ. Ηλ. Κελεσιδή, που επιβεβαίωσε τη ντόπια προέλευση του μαρμάρου.

34. Ευστ. Χιώτης, Επί της κοιτασματολογικής αναγνωρίσεως των λατομείων μαρμάρου του Ν. Κοζάνης, Έκθεση του ΕΘΙΓΜΕ, 1974.

35. Για τα μνημεία που φέρουν τις επιγραφές αυτές: βλ. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. α) 32, αρ. 15, πίν. 5, β) 34, αρ. 18, πίν. 7, γ) 100, αρ. 101, πίν. 38, δ) 70, αρ. 60, πίν. 23, ε) 78, αρ. 72, πίν. 27, και στ) Ν. Γ. Παπαδάκης, Εκ της Άνω Μακεδονίας (1913) 450.

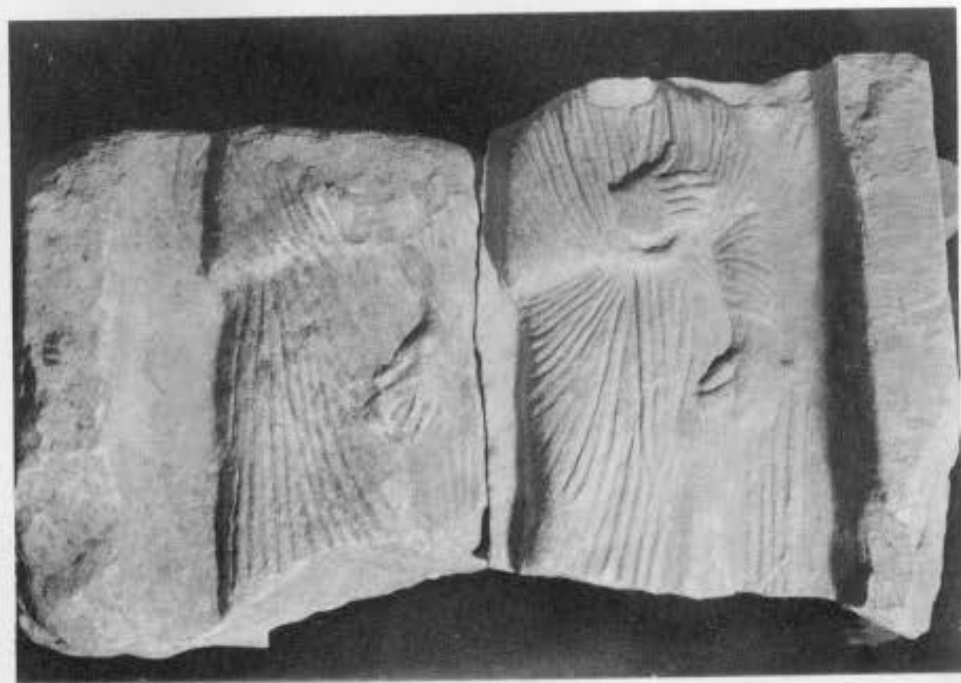
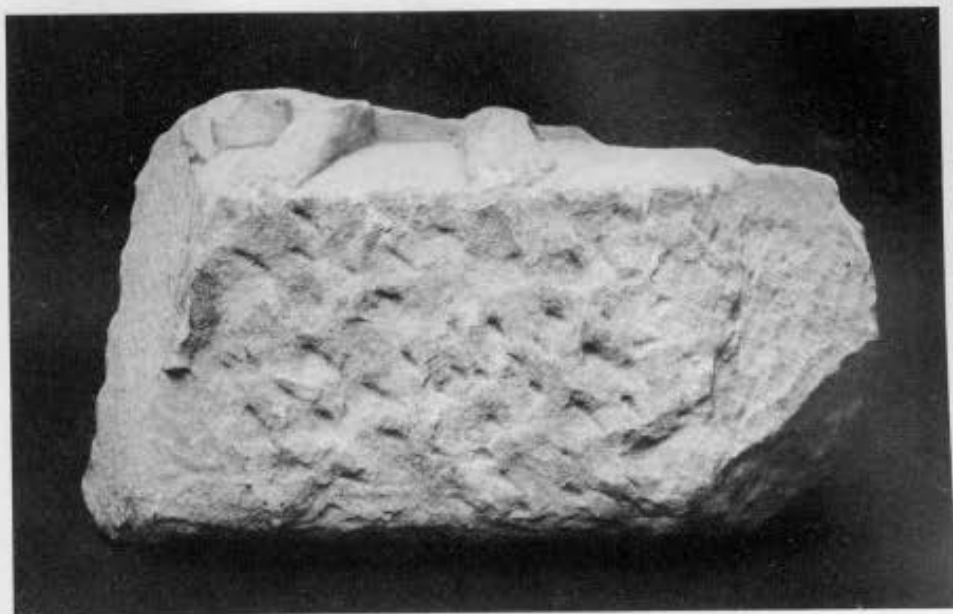
1. Αιανή. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 10. 2. Άγ. Ελευθέριος Κοζάνης. Επιτύμβια στήλη. 3. Αιανή. Θραύσμα επιτύμβιας στήλης, αρ. κατ. 25.

4. Αιανή. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 4. 5. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 190. 6. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 260.
7. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 3031.

8. Βελβενδό Κοζάνης. Επιτύμβια στήλη. 9. Αιανή. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 3.

10. Αιανή. Επιτύμβια στήλη, αρ. κατ. 2. 11. Τμήμα επιτύμβιας στήλης, αρ. κατ. 15. 12. Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης,

13. Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης, αρ. κατ. 898. 14. Αιανή. Τμήμα επιτύμβιας στήλης, αρ. κατ. 8. 15. Άνω Κώμη. Ανάγλυφο.

